

MEERWAARDE EN WINST; OVER 'GEDACHTE- KONSTRUKTIES' EN 'THEORIE'

Geert Reuten*

Ik stel het op prijs dat Van Drimmelen heeft gereageerd op enkele onderwerpen die ik naar aanleiding van zijn dissertatie (1976) ter discussie heb gesteld (TPE 2/1). De stijl van zijn reactie is begrijpelijk, omdat ook mijn artikel op sommige punten provocerend was gesteld.

Laat ik beginnen met een ding recht te zetten: Van Drimmelen heeft volkomen gelijk dat Von Böhm-Bawerk (1896) Marx' transformatie-procedure niet bekritiseerde. Ten onrechte heb ik op p. 157 de indruk gewekt dat de kritiek van Van Drimmelen op één lijn staat met de kritiek van Von Böhm-Bawerk.

Van Drimmelen onderscheidt in mijn kritiek drie onderdelen. Hoewel er een samenhang bestaat tussen deze onderdelen van mijn kritiek, wil ik voor de duidelijkheid op deze punten zoveel mogelijk achtereenvolgens ingaan. Die samenhang, en ik neem aan dat dit uiteindelijk de kern van onze meningverschillen is, bestaat hierin dat Van Drimmelen uitgaat van een 'labour embodied' (geïncorporeerde arbeid) waardeanalyse en niet van een 'abstracte arbeid' waardetheorie¹. Daarmee is het meningsverschil denk ik te herleiden tot een verschil van status van de analyse, namelijk de analyse van de implicatie van een 'gedachte konstruktie' versus de analyse van beweringen over de werkelijkheid. Vanwege de gekozen gedachte konstruktie ('labour embodied') betekent dit hier tevens dat de analyse beperkt wordt tot een (op zijn best 'komperatief') *statistische evenwichtsanalyse*. In het hiernavolgende zal dit verder uitgewerkt worden. De gekozen gedachte konstruktie legt een extra beperking op aan de probleemstelling (par. 1), verhindert de analyse van een transformatie-proces (par. 2) en leidt er tenslotte toe dat de gedachte konstruktie wordt vervangen door een stelsel van technische koëfficiënten als beschrijving van het produktieproces (par. 3).

* Wetenschappelijk medewerker aan de Economische Fakulteit van de Universiteit van Amsterdam (Jodenbreestraat 23, kamer 3358, tel. 020-5254204).

1. In par. 1 ga ik hier uitgebreider op in. Dit lijkt mij van belang omdat in veel discussies over deze en aanverwante kwesties de preciese verschillen tussen gehanteerde waardetheorieën onder tafel blijven. Maar vergelijk in dit verband het uitstekende artikel van Himmelweit & Mohun (1978), dat binnenkort in *Capital and Class* verschijnt.

1. De probleemstelling

Dat Van Drimmelens probleemstelling aansluit bij "een discussie met een respectabele traditie", daar twijfel ik niet aan. Waar ik wel aan twijfel is of deze traditie, welke de analyse vat in termen van *statistische evenwichtsmodellen*, aansluit bij de problematiek welke voor Marx in zijn analyse centraal stond. Van Drimmelen stelt dat ten behoeve van de winst "de waardeanalyse volledig kan worden gemist zonder aan Marx' betoog inhoudelijk gezien tekort te doen" (p. 19). Inderdaad geeft Van Drimmelen op p. 11 van zijn boek aan dat het Marx ging om de analyse van de ontwikkeling van het kapitalisme. Dat Van Drimmelen zijn probleemstelling vervolgens beperkt tot de "verklaring van de aard en de omvang van de winst" behoeft geen probleem te zijn. Mijn probleem (met die probleemstelling is dat de verklaring van de aard en de omvang van de winst vervolgens uitsluitend als een statisch (ex-post is dan ex-ante) probleem gezien wordt.

Dit hangt mijns inziens direkt samen met het arbeidswaarde begrip dat Van Drimmelen hanteert, wat door de daarin geïmpliceerde veronderstellingen een dynamische analyse verhindert. In tegenstelling tot Marx gaat Van Drimmelen uit van het Ricardiaanse '*labour embodied*' (geïncorporeerde arbeid) begrip. '*Labour embodied*' is *geen theorie* over een proces wat zich in werkelijkheid voordoet, maar een *gedachte konstruktie* welke het mogelijk maakt om te aggregeren (deze gedachte konstruktie is overigens toepasbaar op iedere maatschappij). De '*labour embodied*' analyse gaat uit van de *veronderstelling* dat arbeid homogeen is, terwijl, en dat wordt erkend, arbeid in de realiteit *niet* homogeen is². Marx '*abstrakte arbeidswaarde*' analyse daarentegen is een theorie over de werkelijkheid: de waarde van een goed, welke als zodanig slechts tot uitdrukking komt in de vorm van ruilwaarde, wordt *niet* bepaald door de arbeid vervat in een waar, maar door de *maatschappelijk-abstrakte*

2. Konsekvent doorgeredeneerd is in de Ricardiaanse interpretatie van Marx de visie op het kapitalisme opgebouwd uit gedachtenkonstrukties welke via de methode van de zogenaamde 'afnemende abstraktie' leidt tot (waarom?) een beschrijving van de realiteit. Die beschrijving is dan afgeleid van (willekeurige?) konstrukties en *niet* van (beweerde) konkrete entiteiten en processen in de werkelijkheid. Wat dit betreft komt de Ricardiaanse interpretatie overeen met bijvoorbeeld een analyse welke zich baseert op een ideaal typische 'homo ekonomikus' (vgl. Reuten 1976 en Himmelweit & Mohun 1978). Overigens is de Ricardiaanse interpretatie van Marx begrijpelijk, aangezien ekonomen veelal voorgehouden wordt Ricardo te beschouwen als een inleiding op Marx, resp. Marx te zien als de vervolmaker van de Ricardiaanse gedachte. Die idee kan vervolgens versterkt worden omdat het mogelijk is Marx' statische verhandelingen te lezen met een Ricardiaanse bril. Een scheiding der geesten treedt echter noodzakelijk op zodra het om meer dynamische problemen gaat.

sociaal noodzakelijke arbeidstijd³. Waar het hier vooral om gaat is in de eerste plaats dat er beweringen gedaan worden over een *maatschappelijk* proces, namelijk het ruilproces, waarin verschillende konkrete arbeid en verschillende gebruikswaarden onder één noemer gebracht worden, namelijk die van het geld. Dat wil zeggen de theorie beschrijft een abstraktie (van die konkrete arbeid en gebruikswaarden) welke in de realiteit plaatsvindt (vgl. Himmelweit en Mohun 1978 en Reuten 1976). Op de tweede plaats is die abstraktie zodanig dat slechts die gebruikswaarden 'waarden' zijn welke noodzakelijk zijn, dat wil zeggen welke enerzijds gebruikswaarden voor een ander zijn, en welke anderzijds geproduceerd zijn onder gemiddeld geldende kondities van produktiviteit⁴. Daarom hebben, in de derde plaats, waardeveranderingen effect op voorheen 'geïncorporeerde "waarden"'.⁵

Zodra het gaat om een analyse van de ontwikkeling van het kapitalisme waarin zich intersektoriaal verschillende veranderingen voordoen, leidt de Ricardiaanse 'theorie' ofwel tot steeds gekunstelder abstrakties (in de zin van gedachte konstrukties) ofwel tot tegenstrijdigheden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat veel auteurs op dat moment dan ook afstand moeten nemen van de Ricardiaanse veronderstellingen⁶.

Uiteraard is iedere auteur vrij in de keuze van zijn probleemstelling. De beperking van de probleemstelling zal echter moeten leiden tot de beperking van de uitspraken die zinvol gedaan kunnen worden. Als Marx' waardeanalyse in een probleemstelling "beperkt" wordt, dan gaat het niet aan (zonder verdere kwalifikatie) te stellen dat die waardeanalyse in verband met een bepaald probleem niet deugt of overbodig is⁷.

3. In eerste instantie kan hiervoor verwezen worden naar Marx 1867, 1ste afdeling. Een bondige formulering is bijvoorbeeld te vinden in Marx 1894, de laatste alinea van hfdst. 7 (juist voor de zogenaamde 'transformatie') p. 150. (Van Drimmelen kan zich overigens de moeite besparen mij hier erop te wijzen dat er een paragraaf in zijn boek voorkomt die ik niet gelezen zou hebben. Als hij zich inderdaad bewust is van het begrip sociaal noodzakelijk abstrakte arbeidstijd, wat niet blijkt (zie bijvoorbeeld p. 25), dan maakt dit nogmaals zijn probleemstelling des te kurieuzer).

4. Met andere woorden voor die produktieprocessen waar geproduceerd is (*blijkt!* te zijn) met produktiekosten lager dan de tot stand gekomen marktwaarde (niet marktprijs) vindt "waarde"-vernietiging plaats.

5. In verband met het transformatieproces (zie par. 2) is dit van belang omdat de met kapitaalstromen gepaard gaande waardeveranderingen de voorheen geïncorporeerde "waarden" in andere sectoren doen veranderen (onder meer ook de waarde van 'loongoederen').

6. Dat uit zich onder andere hierin dat de tendentie tot vorming van een algemene winstvoet (het zogenaamde transformatieprobleem) vervolgens ook beschouwd wordt als een 'gedachte konstruktie' (dat wil zeggen niet als een theorie over een proces in de werkelijkheid).

7. Van Drimmelen's konklusie in zijn boek *zou* mijns inziens dan ook moeten luiden: "voor de kwantitatieve verklaring van de winst in een statische kapitalistische

2. De overgang van waarden naar produktieprijzen (de algemene winstvoet)

Ik denk dat hier het verschil van mening tussen Van Drimmelen en mij in *laatste instantie* te herleiden is tot de status van het probleem. Voor mij gaat het hier om een theorie over een proces (namelijk dat van de tendentie tot vorming van een algemene winstvoet) wat in de werkelijkheid voortdurend plaatsvindt⁸. Voor Van Drimmelen is het mijns inziens het sluitstuk van een gedachte konstruktie (de 'labour embodied' veronderstelling)⁹.

Mijn belangrijkste bezwaar tegen de behandeling van het zogenaamde transformatieprobleem door Van Drimmelen is dat het proces dat leidt tot de vorming van een algemene winstvoet (dus ook 'produktieprijzen') geheel onduidelijk is. Inderdaad is het zo dat het in Van Drimmelen's vergelijkingenstelsels (5) (voor de transformatie) en (21) (na de transformatie) gaat om dezelfde produktiestructuur. Maar dit is nu juist het probleem! Op de een of andere manier (hoe is onduidelijk) *veronderstelt* Van Drimmelen een verandering in de ruilwaardestructuur, resulterend in een algemene (gelijke) winstvoet¹⁰. Met andere woorden hij veronderstelt wat hij zou moeten laten zien, namelijk de vorming van een algemene winstvoet. In Van Drimmelen's transformatie zijn voor prijsveranderingen geen aanbodveranderingen nodig, en vervolgens resulteren prijsveranderingen niet in afzetveranderingen. Marx maakte in zijn behandeling duidelijk dat een relatief lage winstvoet in de ene sektor een kapitaalstroom (en dus ook een arbeidstroom) van deze sektor naar een sektor met een relatief hoge winstvoet tot gevolg heeft. Van Drimmelen wijst hier op p. 4 en 116 ook op, maar inderdaad is dit in zijn vergelijking (21)

(?) maatschappij (waarin technische koëfficiënten gegeven zijn) kan Marx' waardeanalyse volledig worden gemist; een dergelijke benadering komt echter inhoudelijk niet overeen met Marx' werk, dat gericht was op de analyse van een dynamische kapitalistische maatschappij". In dit verband moet mijn opmerking gezien worden dat het Marx om ging te laten zien *hoe* winst als vorm van meerwaarde (winst als vorm van meerwaarde impliceert uiteraard *dat* die winst een vorm van meerwaarde is) in de loop van de kapitalistische ontwikkeling tot uitdrukking komt. (Van Drimmelen citeert op p. 35 uit een brief aan Kugelman: "teneinde meer vat te krijgen op het waardebegrip". Dat Van Drimmelen de door mij uit die brief geciteerde passage in *dit* kader niet relevant acht moet geweten worden aan zijn blijkbaar Ricardiaanse interpretatie van het waardebegrip).

8. In de Neo-klassieke ekonomie wordt deze tendentie mikro-ekonomisch beschouwd. Het gaat hier vooral om de makro-ekonomische aspekten.

9. Sluitstuk ook in die zin dat het bij Van Drimmelen leidt tot een (althans 'kwantitatieve') afwijzing van die gedachte konstruktie.

10. Een dergelijke transformatie is door Samuelson (1974) dan ook terecht een 'algorithme' genoemd. Mijn argumentatie in par. 3 van mijn eerdere artikel is wat dit betreft wellicht wat onduidelijk geweest omdat ik in één alinea (p. 156-157) zowel de transformatie met een veronderstelde gelijkblijvende produktieomvang besprak als die waar veranderingen in de produktie plaatsvinden.

niet terug te vinden. Van Drimmelen geeft zich er geen rekenschap van dat kapitaalstromen (van sectoren met een relatief hoge — naar die met een relatief lage kapitaalsamenstelling) leiden tot verandering van waarde- en meerwaardeproductie, zowel per sektor als makro gezien. De met die kapitaalstromen samenhangende verandering in sektorale produktie-omvang leidt bovendien tot waardeveranderingen¹¹, welke eveneens veranderingen van meerwaardevoeten¹² tot gevolg hebben. Nogmaals: afgezien van veranderingen in de ruilwaardestructuur zijn mijns inziens de produktiestelsels voor en na transformatie niet zonder meer vergelijkbaar.

3. De analyse van het productieproces

Van Drimmelen stelt in zijn Antwoord (pag. no.) dat de bestudering van het productieproces "grotendeels niet direkt relevant" is voor zijn probleemstelling. Als het Van Drimmelen inderdaad om de verklaring van de winst gaat¹³, dan kan mijns inziens niet afgezien worden van het productieproces als meerwaardevormingsproces. Hierna zal ik trachten in kort bestek enige redenen aan te geven voor het belang van de waarde-analyse in dit verband¹⁴.

Prijzen en winst (in prijstermen) worden niet in het productieproces gevormd maar in het ruil en verdelingsproces. De vraag is nu waarom kapitalistische produktie dan niet meteen in termen van prijzen en winst in plaats van in termen van waarde en meerwaarde geanalyseerd kan worden. De reden hiervoor is juist dat winst en prijzen niet geanalyseerd kunnen worden zonder ruil en verdeling expliciet in de beschouwing te betrekken. Dus als we zouden willen abstraheren van ruil en verdeling, is het onmogelijk produktie te analyseren in termen van (produktie)prijzen, lonen¹⁵ en winst. Dat is wèl mogelijk als we het productieproces

11. Voor de duidelijkheid (alhoewel de status van beide concepten verschillend is en daarom misschien onduidelijk) deze verandering leidt tot afwijkingen van abstracte arbeidswaarden van voorheen geïnkorporeerde arbeidswaarden.

12. Ik heb met dit begrip overigens niet zoiets als een loon/winstverhouding op het oog, zoals Van Drimmelen in zijn Antwoord suggereert.

13. Voor mij is onduidelijk waarom, zoals Van Drimmelen op p. 00 van zijn Antwoord stelt, hij het productieproces slechts in dat *deel* van zijn probleemstelling heeft betrokken waar hij de *aard* en de *oorsprong* van de winst behaalt, en niet in het deel waar hij de *omvang* van de winst behandelt.

14. Nogmaals wil ik het belang onderstrepen van de onderscheiding van de analytische niveaus van de processen van produktie, cirkulatie, ruil en verdeling en de interactie van deze processen. Het is mijns inziens *niet* zo dat bijvoorbeeld de analyse van het productieproces beschouwd moet worden als een abstracte analyse in de zin van een gedachte konstruktie. In deel I van *Das Kapital* worden beweringen gedaan over de werkelijkheid.

15. Eerder heb ik al bezwaar gemaakt tegen de identifikatie door Van Drimmelen van het begrip variabel kapitaal met het begrip loon (TPE 2/1, p. 160).

analyseren in termen van waarde en meerwaarde, omdat deze (dat is althans de visie — en Van Drimmelen is het, althans “kwalitatief gezien”, met deze visie eens —) uitsluitend en alleen in het productieproces gevormd worden¹⁶. Maar waarom zouden we het productieproces analyseren in abstraktie van ruil en verdeling? Verscheidene redenen zijn daarvoor aan te geven (vgl. Fine & Harris 1976 en 1977). Ten eerste vanwege het onderzoek naar de (beweerde) antagonistische relatie tussen arbeid en kapitaal in het kapitalistische productieproces (meerwaardevorming). Ten tweede vanwege het onderzoek naar de dynamiek van het kapitalisme voorzover deze gelegen is in het doorvoeren van veranderingen in het productieproces, waarbij ook de kwantitatieve verhouding tussen produktiemiddelen en directe arbeid van belang is¹⁷. Ten derde vanwege het onderzoek naar de preciese relatie (doorwerking en terugwerking) tussen productie, ruil en verdeling, vooral in samenhang met de analyse van crises en conjunktuurcycli.

Het gaat hier vooral om dynamische problemen samenhangend met de ontwikkeling van het productieproces. Dit alles betekent niet, en juist niet, dat ruil en verdeling niet geanalyseerd moeten worden. Het betekent slechts de onderscheiding van stadia van analyse, teneinde problemen waar men in de werkelijkheid mee geconfronteerd wordt te herleiden tot mogelijke oorzaken in de processen van productie en ruil en verdeling. Bij Van Drimmelen wordt de dynamiek van het kapitalisme (kwantitatief) gereduceerd tot een strijd over ruil- en verdelingsrelaties in plaats van produktierelaties in de beschouwing te betrekken. De analyse van de productie als een relatie tussen kapitaal in het algemeen en arbeid (en de ruil tussen deze beide) wordt (kwantitatief) vervangen door een analyse van afzonderlijke ‘kapitalen’¹⁸ die met elkaar concurreren door middel van ruil (prijskonkurrentie).

Een punt ontbreekt nog in bovenstaande redenering. Van Drimmelen zou het eens kunnen zijn met het belang van de analyse van het

16. Overigens houdt waardeanalyse hier niet in dat van ruil in het algemeen geabstraheerd wordt. Het gaat om de abstraktie van ruil tussen kapitalen onderling en niet de abstraktie van ruil tussen kapitaal in het algemeen en arbeid in het algemeen: het kopen van arbeidskracht als een waar.

17. Dit sluit *niet* de analyse uit van concurrentie voorzover het gaat om het doorvoeren van technische en organisatorische veranderingen teneinde meer meerwaarde te generen door middel van ‘uitstoot van arbeid’. De concurrentie binnen een bedrijfstak dus (sociaal noodzakelijke arbeidstijd).

18. Dit begrip houdt een personifiëring van een verhouding in. Dit is te prefereren boven de identifikatie van één persoon (kapitalist, ondernemer) met deze processen. Het gaat hier om kapitalistische instituties: ondernemingsstructuren etc.

productieproces in abstractie van het ruil- en verdelingsproces, maar toch kunnen stellen dat een dergelijke analyse even goed (of beter) mogelijk is met behulp van technische coëfficiënten. Van Drimmelen stelt immers dat (kwantitatief gezien) analyse in termen van waarden overbodig is, aangezien waarden in zijn visie uiteindelijk afgeleid worden van technische coëfficiënten. Twee argumenten kunnen hiertegen ingebracht worden.

Op de eerste plaats, zelfs als uitgegaan wordt van een 'labour embodied' waardebegrip, dan zal de *prioriteit* van technische coëfficiënten boven labour embodied nog nader beargumenteerd moeten worden. Setons (1957) 'oplossing' van het transformatieprobleem doet geen enkel beroep op technische coëfficiënten, Gerstein (1976) heeft laten zien — en ook bij Van Drimmelen is dit terug te vinden — hoe Setons 'oplossing' en de 'oplossing' met behulp van technische coëfficiënten overeenkomen (vgl. ook Fine & Harris 1976). In *beide* gevallen zouden argumenten gegeven kunnen worden voor de prioriteit van of technische coëfficiënten of labour embodied.

Het tweede argument is van verderstrekkend belang, omdat het verband houdt met het verschil in opvatting over het begrip 'arbeidswaarde': Van Drimmelen gaat uit van de veronderstelling dat technische coëfficiënten *gegeven* zijn. Echter de 'specificatie' van inputbehoeften is een sociaal *proces*. Dit betekent *niet* dat de specifieke inputbehoeften eenvoudig bepaald worden door 'klassestrijd' (onder andere door de invloed van de hoogte van het loon) en winstmaximalisatie. *Wel* betekent het dat de specifieke productie (de samenstelling van de output) en de specifieke technieken waarmee geproduceerd wordt (de technische coëfficiënten) niet geïsoleerd kunnen worden beschouwd van de *wijze waarop het productieproces is georganiseerd* en de *wijze waarop de productie sociaal blijkt te zijn* in de ruil van hetgeen geproduceerd is (vgl. Himmelweit & Mohun 1978). Dat 'arbeidswaarden' overbodig zijn kan daarom niet worden bewezen door te laten zien dat 'labour embodied' afgeleid kan worden van een specificatie van technische coëfficiënten. De bepaling van maatschappelijk 'abstrakte waarde' is het proces waardoor het mogelijk is dat productieomstanigheden zó zijn dat ze technisch voorgesteld kunnen worden door een input-output-specificatie.

Tenslotte. Ik ben me er zeer wel van bewust dat op dit niveau het belang van dit alles niet 'bewezen' kan worden. Dat kan pas 'bewezen' worden als dit inderdaad blijkt bij te dragen tot ons begrip van de complexe, bijvoorbeeld huidige, economische ontwikkeling. Het gaat hier in zekere zin om de motivatie van onderzoekprogramma's; om de

richting waarin men denkt dat naar de oplossing van problemen gezocht moet worden.

Als Van Drimmelen voor zijn onderzoek technische koëfficiënten wil gebruiken (waar vandaan?) vind ik dat best, en ik zal met belangstelling van dat onderzoek kennis nemen.

November 1978

Geert Reuten

Literatuurverwijzingen

- Böhm-Bawerk, E. von (1896), Zum Abschluss des Marxschen Systems, in: Eberle, F. (Hrsg.), *Aspekte der Marxschen Theorie I*, Suhrkamp 1973.
- Drimmelen, W. van (1976), *Meerwaarde en Winst, over de arbeidswaardeleer van Marx als grondslag voor zijn verklaring van de winst*, Meinema, Delft 1976.
- Drimmelen, W. van (1979), Meerwaarde en Winst, Antwoord aan Geert Reuten, *TPE 2/4*.
- Fine, Ben & Harris, Laurence (1976), Controversial issues in Marxist economic theory, in: R. Miliband & J. Saville (eds.), *The Socialist Register 1976*, The Merlin Press, London 1976.
- Fine, Ben & Harris, Laurence (1977), Surveying the Foundations, in: R. Miliband & J. Saville (eds.), *The Socialist Register 1977*, The Merlin Press, London 1977.
- Gerstein, Ira (1976), Production, circulation and value (: the significance of the 'transformation problem' in Marx's Critique of Political Economy), in: *Economy and Society*, 1976.
- Himmelweit, Susan & Mohun, Simon (1978), The Anomalies of Capital, University of London, Queen Mary College, Dept. of Economics research paper no. 52, April 1978 (iets gewijzigde vorm in *Capital & Class 6*, 1978).
- Marx, Karl (1867), Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie, I, Der Produktionprozess der Kapitals, *MEW 23*, Dietz, Berlin 1972.
- Marx, Karl (1894), Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie, III, Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion, *MEW 25*, Dietz, Berlin 1972.
- Reuten, Geert (1976), Notes on the 'conceptual method' (ongepubliceerd discussiestuk).
- Reuten, Geert (1978), Over Meerwaarde en Winst: een kritiek, *TPE 2/1*, 1978.
- Seton, F. (1957), The 'Transformation Problem', *Rev. Econ. Stud.*, 1957.
- Samuelson, P.A. (1974), Insight and Detour in the Theory of Exploitation: A Reply to Baumol, *JEL*, 1974.